

1. kép. A kapuvédő mű helyreállítás előtt

BESZÁMOLÓ A NAGYVÁZSONYI KINIZSI-VÁR HELYREÁLLÍTÁSÁRÓL

I

A nagyvázsonyi vár helyreállításának megindulása a Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője, Zákonyi Ferenc kezdeményezésének köszönhető. A munkálatok megkezdéséhez szükséges összeget 1954 őszén még egyedül a megye tanácsa biztosította. 1955–56-ban viszont már a Műemléki Csoport is jelentős támogatást adott. Abban, hogy a helyreállító munka során elég hamar jó eredményeket értünk el, nem kis szerepe van a tanácsnak, az idegenforgalmi és a műemlékvédelmi szervek kitűnő együttműködésének. Műemlékei gondozása terén Veszprém megye országos viszonylatban is élen jár. Jele ez annak, hogy a megyei tanács vezetői felismerték: a műemlékvédelem és az idegenforgalom érdekei a történelmi emlékek megbecsülése és megbecsültetése terén azonosak.

Az, hogy a megye nagyszámú romladozó vára közül legelőször éppen a Kinizsi-vár helyreállítását szorgalmazták, igen szerencsés választásnak mondható. Aránylag a legkisebb költséggel éppen itt kísérelhetjük meg legeredményesebben egy tipikusan középkori, nagy történelmi alakunk személyével szoros összekapcsolható vár helyreállítását. A lakótorony viszonylagos épsége és az a körülmény, hogy a meglehetősen kisméretű (mindössze 65×48 m-es) vár többi része a 4–5 m vastag törmeléktakaró alatt jó állapotban maradt meg, lehetővé teszi, hogy célunkat 5–6 év alatt maradéktalanul elérhessük. E néhány év elteltével, a kb. 10 000 m³ törmelék eltávolítása, a falak konzerválása és kiegészítése után a vár kétségtelenül a Balaton part egyik legjelentősebb, idegenforgalmi szempontokból nagyszerűen kiaknázható műemléki objektuma lesz. Csupán a megfelelő közlekedési eszközök biztosítása és kitartó propaganda-munka szükséges a bakonyalji idegenforgalmi gócpont kialakításához. Ehhez sokban hozzájárul az is, hogy nemcsak a vár és az abban berendezett látványos kiállítás, hanem a falu és a környék többi műemléke (pálos kolostor romjai, a későgótikus falusi plébánia templom, Zádorvár, tálodi romok stb.), valamint a vidék természeti szépségei ugyancsak vonzó látványosságok.

A helyreállítási munkálatokat megelőző és azokat nyomonkísérő régészeti kutató- és megfigyelőmunka irányítására 1955 tavaszán kaptam megbízást.¹

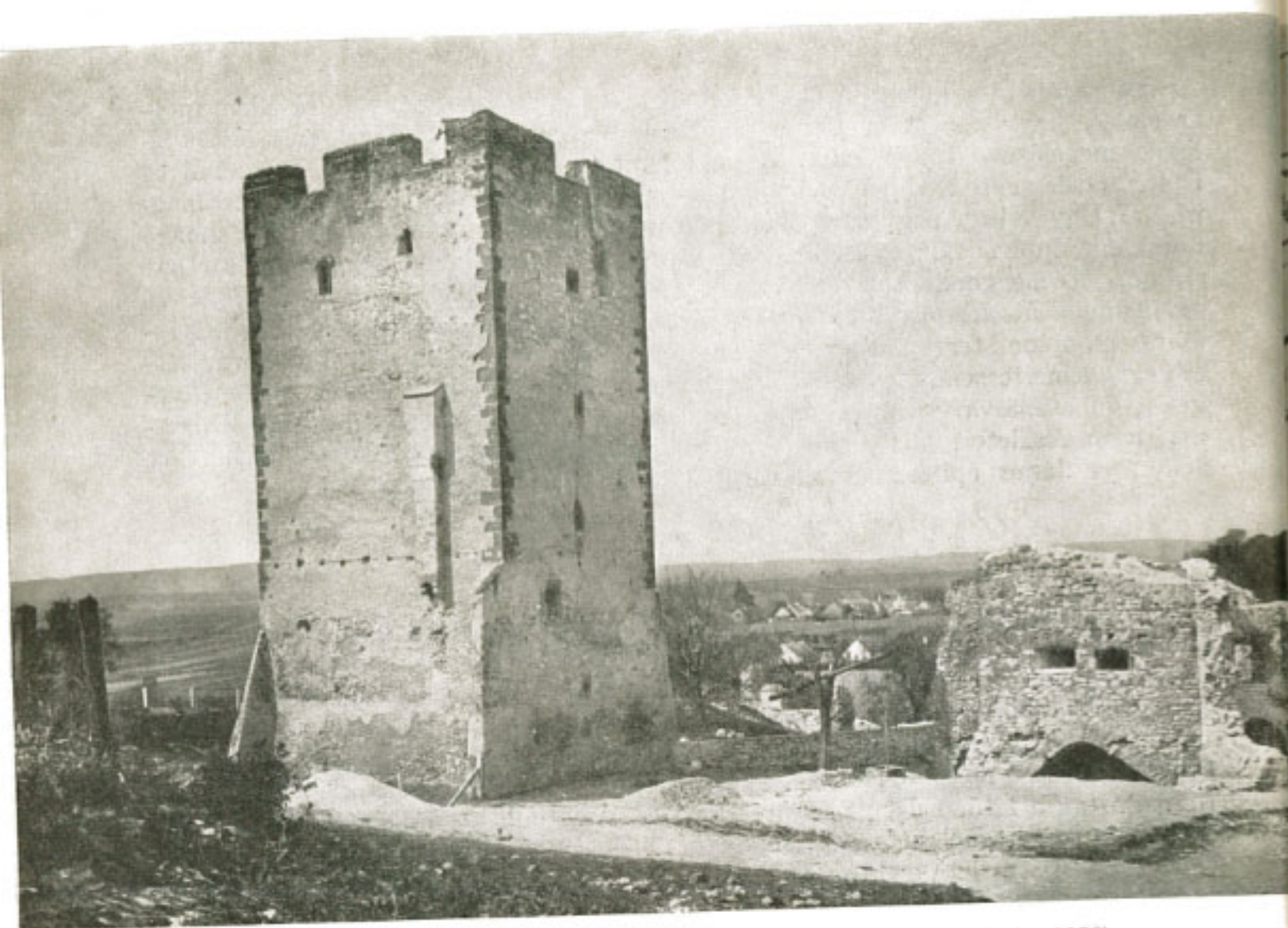
A rendszeres munkában azóta eltelt két esztendő eredményei feltétlen megérdemlik, hogy azokat még menetközben, a végleges feldolgozást és összefoglalást megelőzően ismertessük. Ezért fogadtam örömmel a Műemlékvédelmi és Építészettörténeti Szemle szerkesztőségének felkérését egy rövid híradás megírására. Úgy vélem, hogy a régészet és a műemlékvédelem határterületén mozgó munkánk, éppen sokirányú vonatkozásai miatt, több szakág érdeklődésére tarthat számot. E megfontolásoktól vezetve célszerűnek látom, hogy az eddig elért eredmények áttekintése után a vár építéstörténetének vizsgálatakor és a helyreállítás módjának tervezésekor egyaránt figyelembe veendő történeti és ábrázolási anyagot ismertessem. Egy újabb közleményben — de már az 1957-es eredményeket is felhasználva — az ásatási tapasztalatok építéstörténeti szempontból hasznosítható részleteit közlöm. Végül a helyreállítással kapcsolatos kérdéseket Sedlmayr János építész-mérnök tárgyalja önálló tanulmányban.²

*

A nagyvázsonyi vár maradványait a munkálatok kezdetéig a lakótorony, a romladozó barbakán (1. ábra) és néhány, erősen lepusztult falszakasz kivételével többméteres omladékréteg borította. Ez a romok áttekintését is lehetlenné tette.³ Még az aránylag épebben fennmaradt lakótorony fölött sem múlt el nyomtalanul az idő. Hiányoztak a helyiségek ablakai és ajtajai, a nyílások kőkeretei is erősen megrongálódtak. Félig leomlott a kögyámokra kiülő árnyékszék, romladoztak a tetőemelet pártázatos lőrésai. A legtöbb helyiség padlózata hiányzott vagy összetöredezett, megrongálódott a második emeleti lovagterem kandalója. Az első emeleti traktusban közel egy évszázad óta a kiöregedett urasági cselédek húzták meg magukat. Konyhájuk füstjének elvezetése céljából sorra áttörték a boltozatokat, másszor a füstöt a csigalépcsőházba vezették. Így a helyiségek falait és a lépcsőket ujjnyi vastag korom és kátrányréteg fedte.

A helyreállítási munka 1954. évi szakaszában a főcél éppen a lakótorony rendbehozása volt. A lőrések kiegészítése, a helyiségek egy részének téglapadlóval történő újraburkolása, illetve az öntött padló széttört darabjainak kiegészítése után megtisztították, újravakolták és meszelték a falakat, helyreállították a kandallót. A többhónapos tatarozó munka során a torony máris visszanyerte az elhanyagoltság által felismerhetlenné tett szépségét. A következő években — bár ekkor a fő feladatot már a várfalak és a barbakán feltárása, helyreállítása képezte — a lakótorony „szépítése” tovább folytatódott (2–3. ábra). Elkészültek az egyszerű vasalású tölgyfaajtók és ablakkeretek, vasrácsok. Felfalaztuk a leomlott árnyékszéket. A lehetőséghez képest itt-ott kiegészítettük az ablakok eredetileg gazdag tagolású, de túlnyomórészt lefagyott kőkereteit. Az udvart egy emelet magasságig elborító törmelék eltávolításával egy időben kibontottuk a torony földszinti helyiségének befalazott ajtónyílását, eltávolítottuk a benne felhalmozódott méteres feltöltődést. Végül kovácsolt falikarokkal⁴ megoldottuk a lakótorony villanyvilágítását is. Elkészült a belső udvarról az első emeleti ajtóhoz felvezető falépcső is.

Mindeme munkálatok befejezéseként az elmúlt év augusztus 12-én megnyitottuk a lakótoronyban berendezett kiállítást. Az első emeleti helyiségben a várra vonatkozó régi alaprajzok, ábrázolások, felmérési részletrajzok és helyreállítási tervek mellett az ásatások során előkerült leletanyag és a faragott kővek jelentősebb darabjait mutattuk be. A második és harmadik emeleti szinteken (lovagteremben és a „női lakosztályban”) részben eredeti, részben utánzott tár-

2. kép. A lakótorony és a kapuvédő mű DK-ről (Borsos I. felvétele, 1956)

gyak (bútorok, fegyverek, falkárpit, festmény stb.) elhelyezésével XV. század végi — Kinizsi-kori — interieuröket rendeztünk be. Az összehatást egyáltalán nem zavaró módon Kinizsi Pál és felesége Magyar Benigna élettörténetének jelentősebb eseményeit ismertető (a Vázsonyban készült Festetich-kódex miniált díszének felhasználásával) illusztrációk is készültek e helyiségek számára. Végül az egykori őrség tanyájául szolgáló negyedik emeleti termekben a végvári korszak jellegzetes fegyvereit állítottuk ki⁵ (6. ábra).

A sárospataki lakótoronyban rendezett kiállítás után — bár azzal össze sem mérhető — a vázsonyi a második (ha az eltérő jellegű, egri, siklósi és tatai várban rendezett kiállításokat nem számítjuk), ahol az adottságok maximális kihasználásával igyekeztünk egy középkori várbelsőt szemléltető módon bemutatni. Sikerét némiképpen érzékeltetheti, hogy az elmúlt évben, alig kéthónapi nyitvatartása alatt kétezernél több látogatója volt.

Mint már említettem, 1955–56-ban fő feladatunknak a várfalak és a barbakán állagának megóvását tartottuk. Ehhez azonban földmunkára is szükség volt. Még az 1954. évi munkálatok során hozzákezdtek kisebb mérvű földmozgathoz, abból a célból, hogy a barbakán környékét és belsejét kissé áttekinthetőbbé tegyék. A következő két évben a törmelék eltávolítása egyre nagyobb lendületet vett. Ezt a munkát mindenütt nyomon követte a kiromlott falak kiegészítése, hiszen jó részük már a pusztulás végső stádiumában volt. Megmentésük éppen azért sürgősebb feladatnak tűnt előttünk, mint a lakótoronyhoz csatlakozó L

3. kép. A lakótorony és a kapuvédő mű ÉNy-ről. Előtérben a már feltárt kápolna és a palotaszárny föld alatt rejtő részletei (Borsos I. felvétele, 1956)

alakú palotaszárny föld alatt rejtő földszinti és első emeleti maradványainak feltárása.

1955-ben eltávolítottuk először is a barbakán belsejét kitöltő omladékokat és a XVI–XVII. századi feltöltést, továbbá hozzákezdünk a lakótorony előtti kis udvar emeletmagasságú feltöltődésének elszállításához. Kezdetleges módszerekkel (lovaskocsikkal) alig néhány száz köbméter törmelékkel tudtunk, meglehetősen nagy költségek árán kitermelni és a várból elszállítani. Ugyanekkor a barbakán kiromlott részeit felfalaztuk, a lőrészeket sorra kiegészítettük, helyreállítottuk a kapunyílást és egy ülőfülkét. Még ebben az évben megkezdődött a palotaépület maradványainak feltárása (kápolna) s sor került az alatta húzódó helyiség donga-boltozatának kiegészítésére. Ez utóbbi ma kőtarul szolgál.

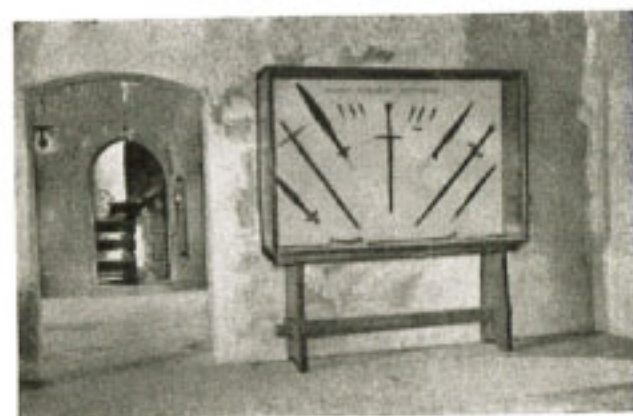
1956-ban a földmozgatást modernizáltuk: szállító szalagok beállítása révén több ezer köbméter törmelékkel sikerült eltávolítanunk a déli és az északi várárokból, továbbá a lakótorony előtti udvarból. A törmelékből előkerült, tetemes mennyiségű kőanyaggal rögtön hozzálattunk a külső várfalak igen nagymértékben kilazult falai pótlásához. Több száz köbméter védő-falazat beépítésével elértük, hogy minden, a föld színe fölé emelkedő, illetve feltárt falrészlet mentesült a további pusztulástól (7–10. ábra). A barbakánon is folytattuk a tavaly elkezdett munkát: befejeződött a falkorona kiegyenlítése s betonlepennyel történő lefedése, továbbá lebontottuk az összképet zavaró, kései falakat.

4. kép. Kiállítás a lakótoronyban. Részlet az I. emeleti helyiségből (Karáth J. felv., 1956)

5. kép. Kiállítás a lakótoronyban. Részlet a III. emeleti helyiségből (Karáth J. felv., 1956)

6. kép. Kiállítás a lakótoronyban. Fegyverterem a IV. emeleten (Karáth J. felv., 1956)

A lakótorony előtti várudvar teljes kitisztítása meglepő eredményekkel járt. A kövezett várudvar északkeleti sarkában egy kőlapokból készített víztartó-medencébe beépítve középkori várat és harci jelenetet ábrázoló reneszánsz domborművet találtunk, amely a magyarországi emléktárhelyekben egyelőre páratlanul áll. Az udvart feltöltő törmelékben, de másutt is sok késő-gótikus nyílás kerettöredéke került elő, melyek jó része nyilván a palotát díszítette, így annak rekonstrukciójához sok támpontot szolgáltatnak.

A földmunka során jelentős régészeti munkát végeztünk. A várak feltöltődésének kitermelése közben metszetrájakat készítettünk, több helyen kutatóárokkaival, illetve szelvényekkel hatoltunk le a legkorábbi járószint alá a nyers talajig, főleg az északi és déli külső-belső várfalak és a lakótorony alapozásának vizsgálatára. Az előkerült leletanyag túlnyomórészt kései, XVII–XVIII. századi, néhol azonban már a középkori rétegeket elérve értékes és korai leleteket is találtunk, így például XV. századi kályhacsempetöredékeket, egy aranyozott díszű huszársisakot, gyűrűalakú napórát stb.⁶

A fentiekben ismertetett két-éves munka eredményeit szembevetően illusztrálja az 1956. év végi helyzetet bemutató alaprajz és hosszmetesz (11. 12. ábra), különösen, ha azt a munka megkezdése előtt készített s Gerő László hivatkozott munkájában közölt terepvázlattal és Turco XVI. századi alaprajzával vetjük össze. Nagy vonalaiban már kirajzolódott a vár egész alaprajza, megszabván a feltárások ezután követendő menetét. 1957-ben igyekezzünk a még kb. egyharmad részben feltáratlan várak törmelék-retegét eltávolítani s így a külső várfalat teljes hosszában felfalazni. Megoldásra váró feladat ez évben a lakótorony földemének elkészítése, mivel a jelenlegi, gerendaszerkezetre erősített lapos bádogtető pusztulóban van s a

torony beázik. 1958-ban folytatódna a palota helyiségeinek feltárása, a maradványok konzerválása és kisebb, az állagmegóváshoz szükséges kiegészítések elkészítése. Ugyanekkor kell megoldanunk a barbakán első emeleti lőréséhez felvezető lépcső elkészítését és a barbakán előtti kapuudvar helyreállítását. A palota teljes helyreállítása a tervek szerint legkésőbb 1960-ra befejeződnék. Eddig az időpontig kellene a vár túlságosan beépített környékét megfelelően rendezni (földmozgatás, épületek lebontása, parkosítás stb.). Ugyancsak 1960-ra tervezzük, részben a helyreállítandó helyiségek felhasználásával, a vármúzeum átrendezését, kibővítését és a végleges körtár felállítását is.

Bár szorosan véve nem a vár helyreállításának kérdéséhez tartozik, de ide kapcsolódik az a terv is — melynek megvalósításához egyre fokozódó mértékben látunk hozzá —, hogy a várban folyó munkálatokat kiterjesztjük a környékbeli műemlékekre! Ha ezek megóvására, feltárására az elkövetkező évek folyamán sor kerülhet, a vázsonyi völgy műemléki szempontból az ország egyik mintaszerűen kezelt területe lenne. A két kolostorban, a pusztatemplomok temetőiben s az elpusztult falvak területén, továbbá a közeli Zádorvárban végzendő ásatások eredményei a komplex régészeti kutatást igen nagymértékben előrevinnék, s szakemberek, érdeklődők számára egyaránt sokrétűen tárnák fel a középkori Vázsony lakosainak életét.

Néhány számadat a végzett és végzendő munkák mértékének illusztrálására: 1954-ben 50, 1955-ben 100, 1956-ban 250 ezer forintot használtunk fel a vázsonyi munkákhoz. Az elkövetkező négy év munkálatai nagyjából fél-félmillió költségvetést kívánnának meg. Tehát 2,5–3 millió forintból megoldható lenne hazánk egyik legértékesebb műemléki együttesének védelme és bemutatása!

7. kép. A D-i várak feltárás közben, 1956. aug. (Éri I. felvétele)

8. kép. Az É-i külső várfal helyreállítás közben, 1956 jún. (Éri I. felvétele)

9. kép. A DNy-i saroktorony feltárás közben (Vajkai A. felvétele, 1956)

10. kép. A D-i várak részben helyreállított külső fala, 1956. szept. (Karáth J. felvétele)

Reméljük, hogy Veszprém megye illetékeseinek és a műemlékvédelem hivatalos szerveinek eddig is tapasztalt együttműködése biztosítéka lesz terveink megvalósításának.

II

A nagyvázsonyi vár építéstörténetének főbb szakaszait a rendelkezésre álló összes források és a megfigyelések összevetése alapján a következőképpen határoljuk el:

1. A lakótorony építése (kb. a XV. sz. elején).
2. A vár kiépítése — a palotaszárnyak, a barbakán és a várfalak felépítése (főleg Kinizsi idejében: XV. század utolsó negyede).
3. A védőberendezések korszerűsítése — kisebb építkezések, átalakítások, falvastagítások a végvári korszakban (1550—1650 között).
4. A hadi jelentőségét elvesztett várépület más célokra történő átalakításai — kápolna, börtön, szeszfőző stb. (XVIII. sz. első fele).
5. A pusztulás időszaka.

A vár építéstörténetének felvázolásánál aránylag igen kisszámú írásos adatanyagra támaszkodhatunk, bár igaz, hogy a levéltári kutatás ma még nem mondható befejezettnek. Ez az eddig felkutatott anyag is igen egyenlőtlenül oszlik meg: éppen a vár magját alkotó lakótorony keletkezésének idejére és a vár története szempontjából legjelentősebb kiépülési időszakra, a Kinizsi-kori építési periódusra vonatkozóan áll rendelkezésünkre a legcsekélyebb számú írott forrás. Jellemző erre például az, hogy a vázsonyi vár első említése is kései időből, 1469-ből ered.⁷

A korábbi időket csak a falura és a Vezsenyi család birtoktörténetére vonatkozó oklevelek közvetve felhasználható adatai alapján világíthatjuk meg.

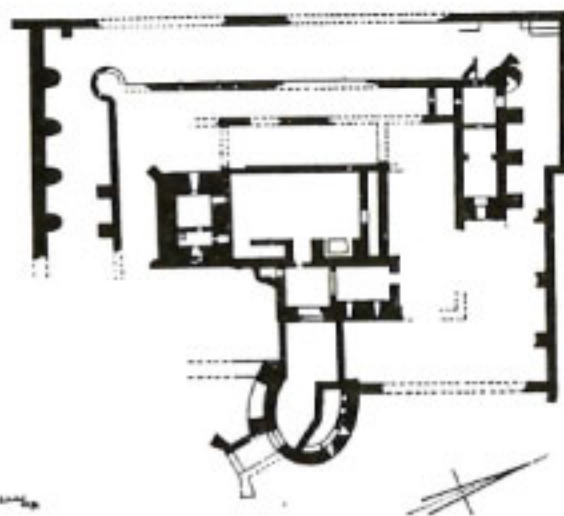
Vázsony falu nevét először a XIII. sz. elején említik.⁸

A falu a vázsonyi medence többi települései között — központi fekvése folytán — már ekkor is kiemelkedő jelentőségű volt. A névadó Vázsony nemzetség (tagjai közt a XIII. században országos méltóságokat találunk) birtokai a környéken terülhettek el. A XIV. század folyamán Vázsonyt 7—8 szomszédos faluval együtt a Vezsenyi család birtokában találjuk. Kérdéses, hogy az egyébként a tiszaparti Vezsenyt a környező tíz faluval is birtokló⁹ család új adomány, vagy a Vázsonyi nemzetségből származva, öröklés útján jutott a vázsonyi uradalom birtokába? Az utóbbira enged következtetni az a tény, hogy a XIV. század végi peres iratokban általában Vezsenyi néven említett családot egy ízben Vázsonyinak írlják.¹⁰ Számunkra ez abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy feltételezhetjük, a család zádorvári és vázsonyi vára előtt esetleg már korábban építtethetett magának itt — és nem a Tisza menti uradalomban — jól védhető lakóhelyet.

Ha előbb talán nem is, de a XIV. század végén már építkeztek a Vezsenyiek: 1384-ben Mária királynő étekfogó mesterének, Vezsenyi Lászlónak engedélyt ad arra, hogy a barnagi hegyen várat emelhessen.¹¹ Ez a vár — melyet ma Zádorvár néven ismerünk — rövid idő alatt felépült, 1386-ban már állott.¹² A várat tulajdonjogilag vitás területre építették, a hol barnagi, hol pécselyi néven szereplő hegy (nevezik Nádasd és Szabadhegynek is) birtoklására a Vezsenyieken kívül elsősorban a veszprémi káptalan, továbbá más birtokoscsaládok is igényt tartottak. Ezzel magyarázható, hogy az üggyel kapcsolatban főleg az építés jogossága kérdésében, több évig húzódó pereskedés kezdődött,¹³ melynek befejezéséig a Vezsenyiek 1394-ben minden vonalon visszavonulnak: kifizetik a bírságot, örökre átengedik a káptalannak a pécselyi birtokrészt (a várat magát kifejezetten nem említik!) stb.

A fentiek alapján azt kell következtetnünk, hogy a Vezsenyiek, felépítése után csakhamar odahagyták Zádorvárat, mely egyébként birtokaik határterületén, nehezen megközelíthető, a forgalomtól távol eső vidéken emelkedett. Ezután kerülhetett sor a vázsonyi medence középpontjában, a veszprém—tapolcai hadiút¹⁴ hídfőjénél újabb erősség, a lakótorony felépítésére! Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy a nem nagy kiterjedésű itteni Vezsenyi-birtokon egy időben két vár épülhetett vagy állhatott volna fenn. Így a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a vázsonyi lakótorony épülésének idejét a XV. század első évtizedeire tehetjük. Több adat mutat arra, hogy a földesúri család tagjai a XV. században itt élnek. Udvarházuk állhatott a Vázsonytól néhány km-re eső — a török időkben elpusztult — Csepely faluban.¹⁵ A család utolsó tagját, Vezsenyi Lászlót, aki Mátyás követeként több ízben járt Olaszországban, 1472-ben a vázsonyi falutemplomban temették el,¹⁶ valószínűleg a család többi tagja mellé.

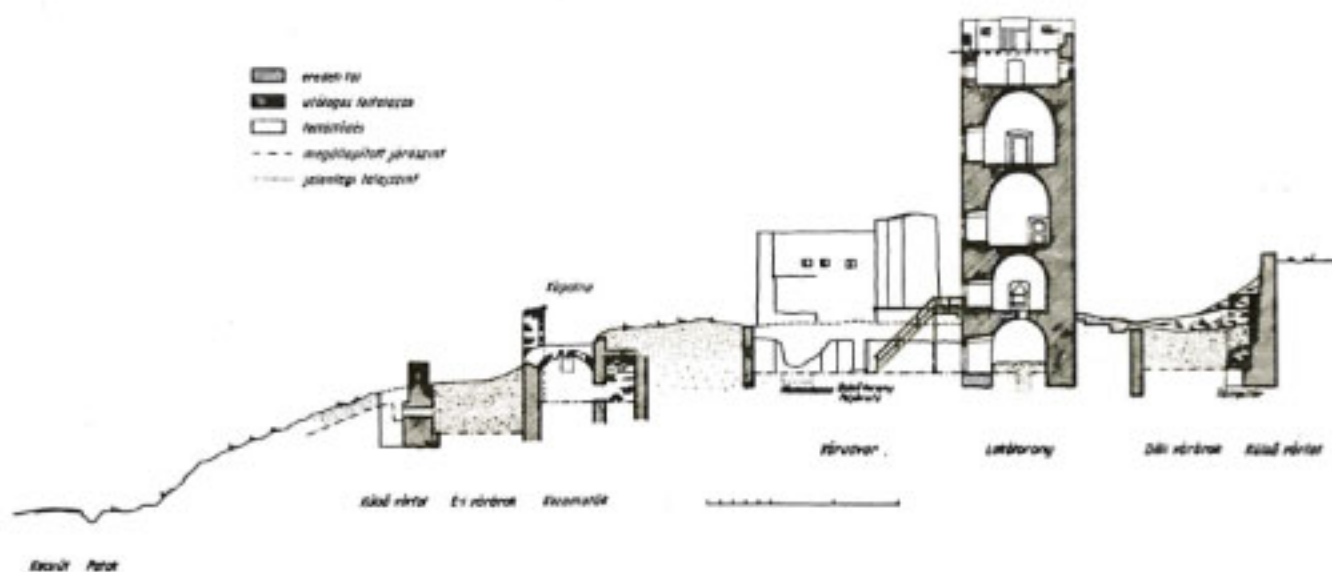
A Vezsenyiek magvaszakadtával Mátyás még ez évben „gyermekségétől fogva hű katonájának”, Kinizsi Pálnak adományozta itteni és Tisza menti uradalmukat, Vázsonykő várával együtt.¹⁷ Tudomásunk szerint ez volt az első jelentősebb birtokadomány, melyben a molnárlegényből lett hadvezér részesült. Jórészt ez magyarázhatja, hogy, bár később az ország egyik legvagyonosabb főura lett s életének javát a déli végeken, temesvári rezidenciájában tölti, családja birtokközpontját mégis Vázsonyban hozza létre: kibővíti, átépíti a várat, családi temetkezőhelynek szánt monostort alapít stb. Történelmi tény egyébként, hogy ha ő ritkán is tartózkodott Vázsonyban, felesége férje életében, majd újabb házasságai idején szinte állandóan itt élt.

11. kép. A vár feltárt részeinek alaprajza (1956. dec. 31-i állapot)

hadvezértársának leányával, Benignával történt házassága — 1480 körül — szabhatták meg nagyarányú építkezéseinek megindulását, amely bizonyára haláláig — 1494 — tartott. Nem tudni, hogy az építkezés milyen stádiumában érte a várat története első, általunk ismert ostroma 1490-ben, amikor a Dunántúlra betörő Miksa hadai a többi között Veszprémet és Vázsonyt is elfoglalták.²⁰ Kinizsi a következő évben fegyverrel volt kénytelen visszavenni saját várát,²¹ amelyet Miksa hadai állítólag teljesen kifosztottak. Azt sem tudjuk, hogy e kellemetlen közjáték mennyiben befolyásolta a vár megerősítésének rendszerét.

A nagyvázsonyi vár kiépítésének időszaka nem sokkal haladhatta túl Kinizsi halálának évét. Özvegyen maradt felesége már a következő évben férjhez ment kamicsácsi Horváth Márkhoz, azonban semmiképpen sem tudták megakadályozni a hatalmas Kinizsi—Magyar Balázs féle birtoktest széthullását. Már második férje életében sorra foglalták el hatalmaskodó főurak az egyes uradalmakat, majd Horváth 1508-ban bekövetkezett halála után, Benigna Kereky Gergellyel kötött harmadik házassága s annak tragikus vége,²² megpecsételték a vagyon sorsát. Benigna asszony halálának valószínű időpontja (1527 körül?) jelzi a vár fénykorának végét is.

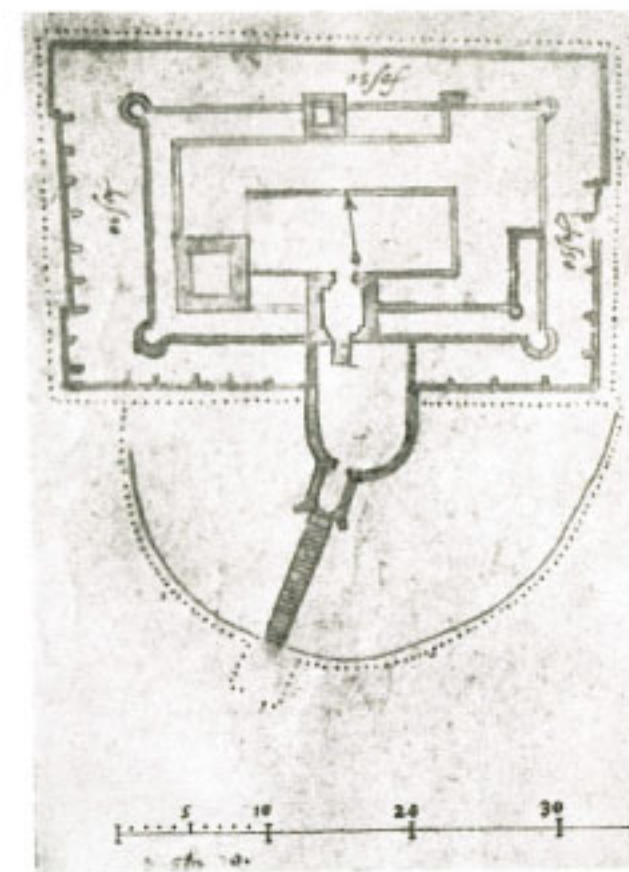

12. kép. Hosszmetszet a várról

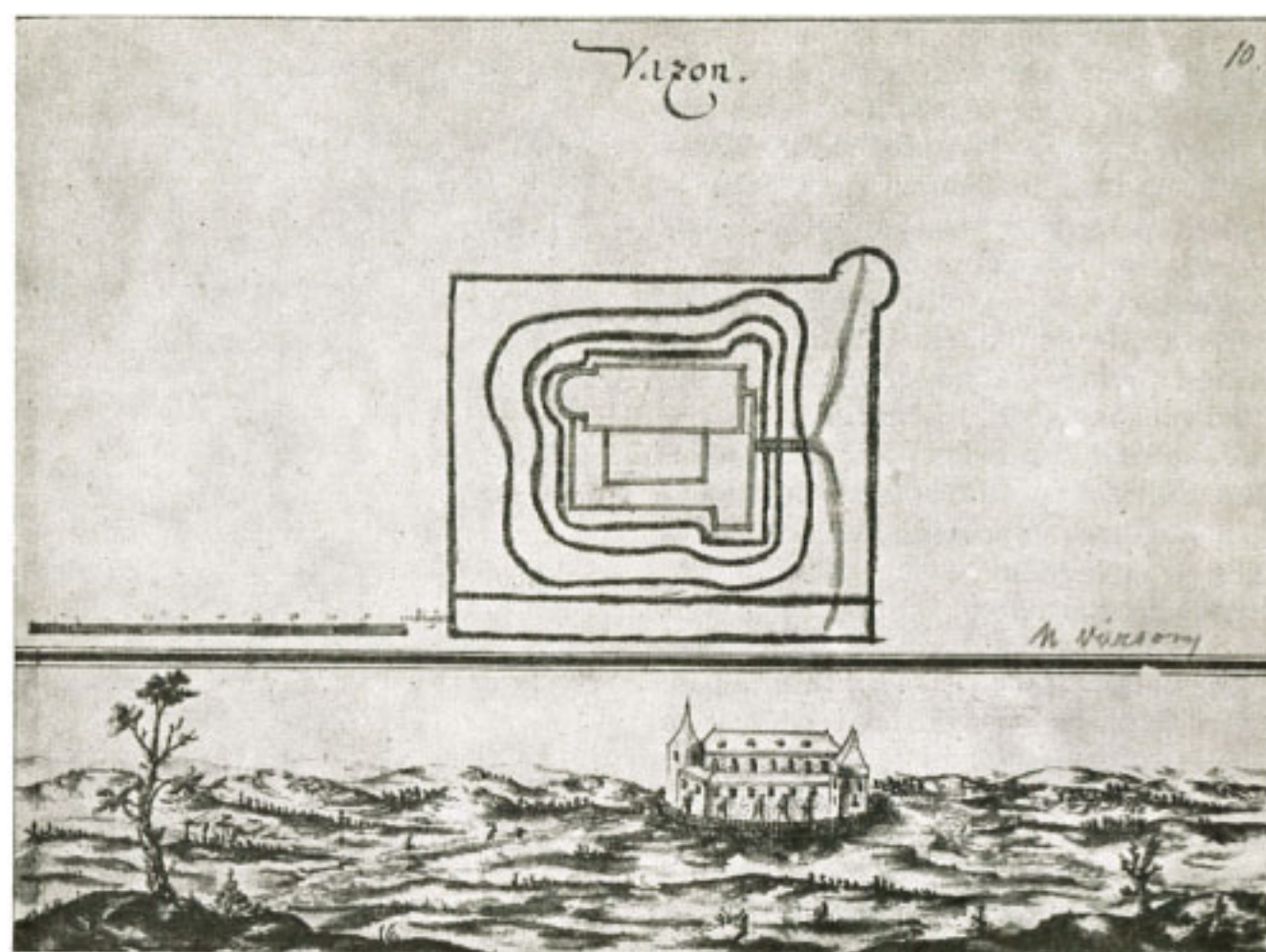
Nyilvánvalónak látszik a fentiek alapján azt következtetnünk, hogy Vázsonykő vára az 1480-as években épült ki végleges formájában. A XV—XVI. század fordulóján még feltételezhetünk ugyan némi építőtevékenységet, de az egyre csökkenő erővel folyhatott. Kétségtelen tehát, hogy a helyreállítási munkák során — más építési periódusok maradványainak lehető megőrzésével — lényegében ezt a XV. század végi állapotot kell a lehetőséghez képest rekonstruálnunk.

A körülmények ismeretében tökéletesen érthető az a megállapításunk, hogy a harmadik építési periódus munkálatai lényegében védelmi jellegűek voltak, melyek folytatására igen szerény anyagi eszközök állottak a Horváthok rendelkezésére. A török hódoltsági terület növekedésével elvesztették a tiszavezsényi és az adonyi uradalom falvait s a vázsonykörnyéki falvak egy része is elnéptelenedett, a megmaradtakat lassanként elzálogosították. Székesfehérvár 1543-ban, Veszprém 1552-ben bekövetkezett eleste után Vázsony a balatonfelvidéki végvár vonal egyik erődjé lett. A várba csakhamar királyi őrség került.²³ A várban végzendő korszerűsítési és karbantartási munkálatok költségeit sem tudták az egyébként állandóan a várban élő Horváth testvérek egymaguk fedezni, időről időre erre a célra is a kamara folyósított nekik bizonyos összegeket.²⁴

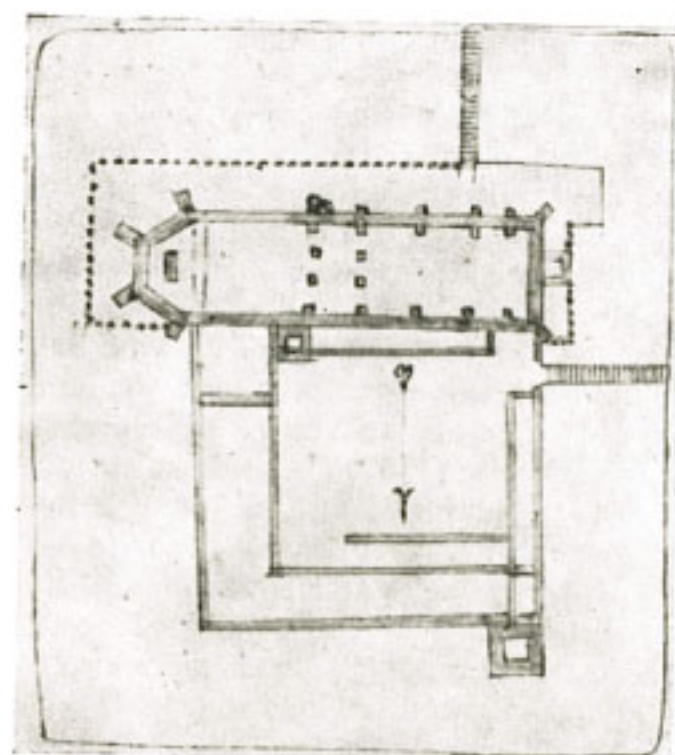
A korszerűsítési munkálatoknál az építőket az a cél vezette, hogy a jellegénél fogva tipikusan középkori várat legalább némiképpen a korabeli haditechnikai követelményeknek megfelelően képezzék ki. Így került sor a barbakan déli fala elé épített, ágyúlöréssel ellátott védőköpeny, a barbakan északi részét belül kitöltő földfal felépítésére, s a lakótorony tetőemeletének átalakítására, a pártázatos ágyúlörések kiépítésére. A falvastagításoknál tömördek faragott kő került beépítésre, ezek a közeli pálos kolostor rommá lett maradványaiból származtak. A kolostor elpusztításának időpontját néhány tanúvallomás és királyi rendelkezés figyelembe vételével meglehetősen pontosan tudjuk rögzíteni 1552 április—június közé. Veszprém török kézre kerülése (1552. ápr. 10.) után ugyanis Horváth Péter és Gáspár, Choron László és Gyulaffy László, a környék földesurai, attól való félelmükben, hogy egyes megerősíthető épületeket, melyek védelméhez nem rendelkeztek elegendő erővel, a török megszállhat, felrobbantották a lövöldi, táldi és vázsonyi kolostorokat.²⁵ Oláh Miklós 1552. június 20-án kelt oklevelében már mint megtörtént tényrt írja le a pusztítást.²⁶ A kolostor köveinek felhasználásával készült erődítések tehát 1552 után készülhettek, minden valószínűség szerint még ebben a században, hiszen Veszprém 1598-ban történt másodszori visszafoglalása után a vázsonyi végvárnak egyre kevesebb jelentősége volt. (Valószínű egyébként, hogy 1593-ban rövid időre Vázsony is török kézre került.)

13. kép. Giulio Turco alaprajza a vázsonyi várról (1569)

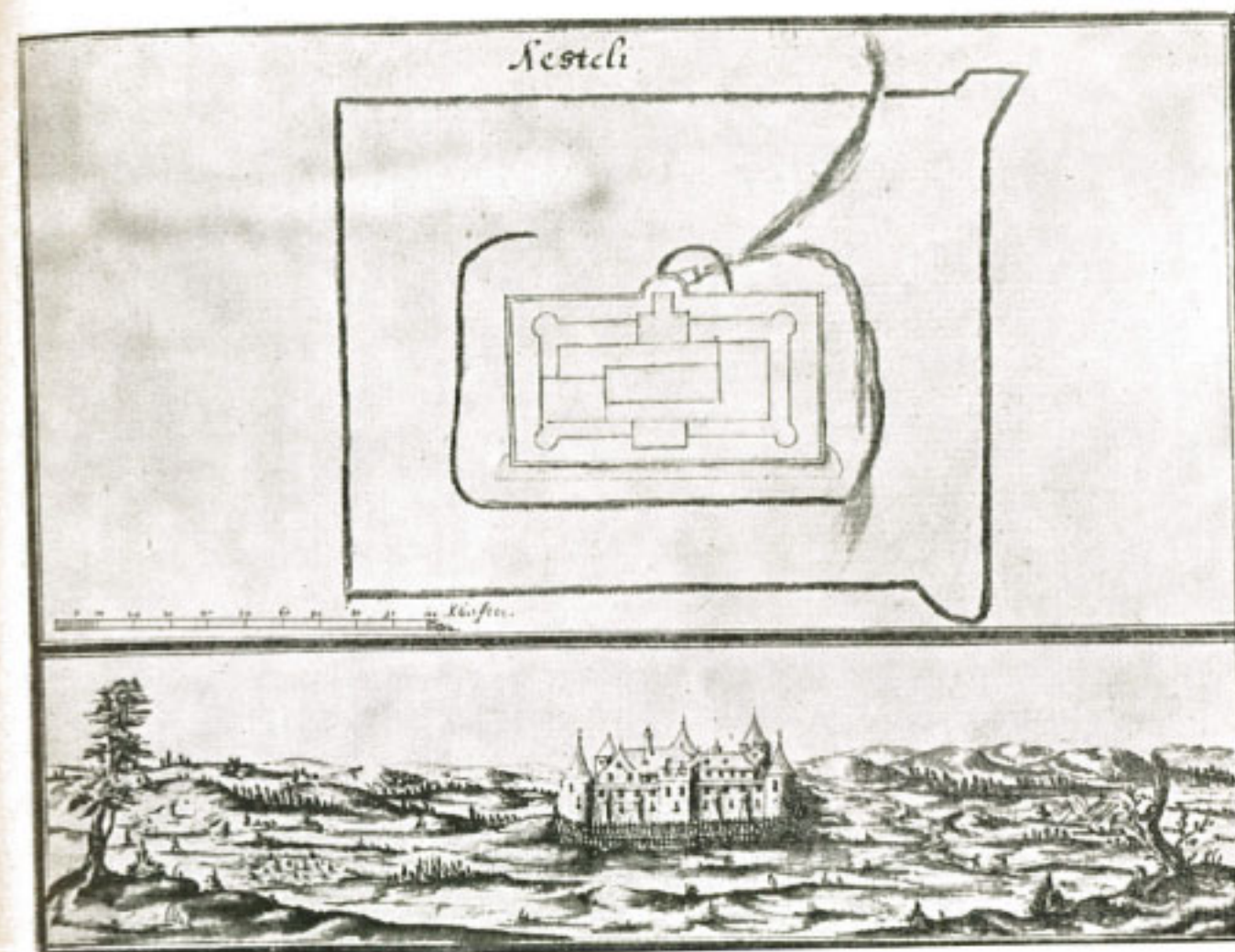

14. kép. „Vázsony” feliratú rajz Keszthelyt ábrázolja, a karlsruhei levéltárból (1667)

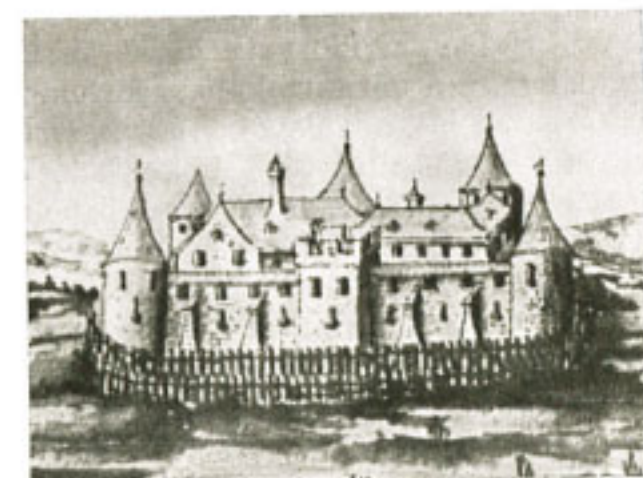
15. kép. Giulio Turco alaprajza a keszthelyi várról

A vár XVI–XVII. századi története bizonyosan világosabban áll előttünk a levéltári kutatások befejezése után, hiszen éppen erre a korra vonatkozó anyag kerülhet még elő bőségebben. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy a benne folyó élet egyáltalán nem segítette elő a hajdan ragyogó „palota” épségének megővését. A XVII. század folyamán számos apró jeltől következtethetünk a fokozatos pusztulásra, bár nyomát találjuk annak is, hogy kisebb mértékű karbantartási munkákra időről időre sor került. Egy 1643-as tanúvallatás során arról értesülünk, hogy a megelőző évtizedekben megújították a lakótorony és a palota tetőzetét, helyreállították a várárokba dőlt falakat, pincét épí-

16. kép. „Keszthely” feliratú rajz Vázsonyt ábrázolja, a karlsruhei levéltárból

tettek stb.²⁷ Egy 1627-ben kelt osztozkodási okirat adja egyelőre — részletes inventárium híján — a legszükségesebb adatokat a palota beosztására vonatkozóan. Megtudjuk, hogy a nyugati palotaszárnynak egy emeleti traktusa volt, viszont a kápolna fölött még voltak lakóhelyiségek, sőt auditoriumot is említenek itt. (Már ennyiből is érthető, miért láthatunk az 1667 körül készített távlati rajzon az L alakú palotaszárnytól különálló, annál magasabbra nyúló épületszárnyat.) Jellemző az osztozkodás indoklása: „... az Vár in rectas et aequales partes dividatassek, hagi kiki mind az ő portioian épithessön, ne allion illen pusztan, hagi eső es ho miat töb kár ne legien bene”. Az osztozkodásban részt vevők közösen vállalták a lakótorony, a négy bástya és a vár külső kapujának építésével, javításával kapcsolatos munkákat.²⁸ Az ilyen, kisebb-nagyobb falazásokhoz szükséges építőanyagok „kőbányája” továbbra is a kolostor-rom volt, bár a

17. kép. Távlati rajz a várról (A karlsruhei lapról kinagyítva)

18. kép. Részlet a várban talált reneszánsz domborműről (Karáth J. felvétele)

pálosok évtizedeken keresztül állandóan igyekeztek a felrobbantást követő vandál pusztítást megakadályozni.²⁹

1649-ben, a Horváth család férfiágának kihaltával a Zichyek jutottak az uradalom és a vár birtokába. Harminckétezer forintnál többjükbe került a birtok megváltása és a zálogok visszaszerzése. Egy tanúvallomás alapján pedig azt következtethetjük: eleget költhettek az elhanyagolt épületek rendbehozatalára is.³⁰ A XVII. század második felében már kifejezetten a több ízben egymás után bekövetkezett török pusztítások (1663 és 1683) kárainak kijavításáról lehetett szó.³¹ Ez idő tájt még inkább a várőrség volt úr a falakon belül, a földesúr családja aligha lakhatott Vázsonyban. A király által fizetett őrségnek 1696-ban 127 tagját írták itt össze,³² s miután a vár szerencsésen kikerülte az 1702. évi várpusztítók figyelmét, a kuruc szabadságharc alatt még a vármegye tartatott benne kétszáz főnyi őrséget.³³ Az 1710-es években azonban feltartóztathatatlannal megkezdődött a hadijelentőségét ekkorra már tökéletesen elveszített vár pusztulása.

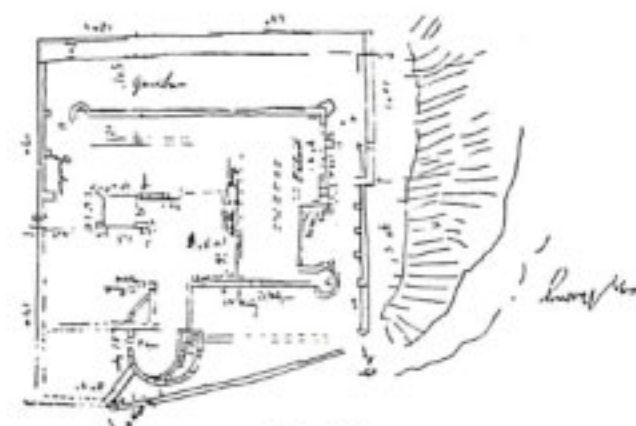
Egy ideig még említés esik a vár kapitányáról, személye azonban csakhamar azonosult a lakótoronyban létesített urasági börtön porkolábjával.³⁴ A vár

19. kép. Rómer ceruzarajza DK-ről

ekkor részben az uraság otthonául, részben tömlöcül szolgált, emellett a protestáns őrség által az utóbbi évtizedekben már nem is használt kápolnát az erősen katolizáló Zichy Imre 1727-ben újrászenteltette, így ez a Szent Ilona kápolna volt 1773-ig a falu egyetlen katolikus temploma.³⁵ A későbbi évtizedek során az uraság is kiköltözött a várból a rezidenciájukul — amíg a XVIII. sz. végén ma is álló kastélyukat meg nem építették — egy háromszobás, kő- és földfalú zsúptetős épület szolgált.³⁶ 1756-tól kezdve viszont a várban találjuk az uradalmi pálinkaégetőt.³⁶

A XVIII. sz. második felében, különösen az után, hogy a régi plébánia-templom helyreállítása után a vári kápolna megszűnt, megindult a maradványok rendszeres pusztítása. A környék számos épületét a vár kőveiből építették. 1776-ban a Zichy birtokok összeírását végző Boronkai szolgabíró a jó állapotban levő lakótoronyon kívül a vár többi részét romban állónak tünteti fel.³⁸ 1848 óta már a börtön sem állott fenn többé. A vázsonyi uradalmat 1851-ben eladó Zichyek utoljára a vár palotaszárnyának egy épen maradt termében (a kápolnában?) gyűltek össze.³⁹ 1857-ben a lakótorony tetőzete is leégett,⁴⁰ s csak a Rómer Flóris szorgalmazására fellépő Műemléki Bizottságnak köszönhető,⁴¹ hogy a vázsonyi vár utolsó épen maradt része valamiféle „műemléki gondozásban” részesült. Az uradalom a tornyot lapos bádogtetővel lefedette, az ablak-

20. kép.
Rómer Flóris alaprajzi vázlata a várról
(Orsz. Műeml. Felügyelőség)

nyílásokat befalaztatta s az első emeleti helyiségbe telepített öreg cselédekkel a romok „felügyeletét” is biztosította.

Az építéstörténeti kutatáshoz elengedhetetlenül szükséges ábrázolásianyag összegyűjtése már befejezettnek mondható, ha gazdagnak nem is. Összesen két, hitelesnek tekinthető, korabeli alaprajzunk és egy távlati rajzunk van a vázsonyi várról. A várom múlt századi állapotát viszont Rómer alaprajzi vázlata és egy ceruzarajza mellett még egy másik ceruzarajz, továbbá egy acélmetszet és egy fénykép alapján vizsgálhatjuk.⁴²

A két korabeli alaprajz közül az értékesebb Giulio Turco 1569 körül készített felmérése (13. ábra)⁴³ fő méreteiben — ha a „passa” jelzésű léptéket az 1,89 m-es bécsi öllel számolva használjuk — viszonylag elég pontosan egyeztethető a mai alaprajzi felvételekkel. Csupán az É-i várfal mérete tér el lényegesen a rajzon a valóságos helyzettől. Ennek a hibának egyik oka az, hogy Turco a K-i külső várfalat egyvonalban futónak húzta meg, holott e falnak a barbakántól É-ra eső szakasza 2,5 m-rel kijebb esik a D-i szakasztól. Ugyancsak elméréssel magyarázhatjuk a barbakánhoz kapcsolódó kapusoros helyzetének eltolódását a rajzon.

E kis hibák igen keveset vonnak le Turco felmérésének értékéből, amely számunkra nemcsak a vár XV. századi, hanem nagyjából a kibővítés utáni, tehát XV. századvégi állapotot is megőrizte. Az alaprajz segítségével már a feltárások megindulása előtt világosan láthattuk az elvégzendő munkát, s az ásatásokat tervszerűen irányíthattuk. Turco alaprajza egy hossznegyszögű, szabályos négysaroktornyos várépületet ábrázol, melyet külső fallal körülvett árok vesz körül. E külső fal K-i szakaszából kiugrik a bejárat védelmére épített barbakán, melybe a kapusoroson keresztül egy nagyobb mélyedésen (árkon?) átvezető fahídon lehetett bejutni. A várépület tömbjéből a lakótornyon és a saroktornyokon kívül a belső kaputorony s azzal egyvonalban a nyugati fal középvezetében kisebb méretű, de hasonlóképpen négyzetes alaprajzú torony emelkedik ki. A saroktoronyokat és a két szögletes tornyot összekötő védőfolyosó-rendszeren belül a hosszúkás belső udvart minden oldalról körülvevő épülettömböt, a palotát találjuk. Ennek DK-i sarkát alkotja a lakótorony. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a palota nyugati szárnyát ehhez építették hozzá. Érdekes, hogy a körülfutó védőfolyosó-rendszer az épülettömb ÉNy-i sarkán megszakad. Helyén a kápolnát találjuk, melynek hossza és szélessége különben megegyezik a folyosó méreteivel. Az itt található falmaradványok vizsgálata, feltárása még nem fejeződött be, de máris felvethető a kérdés: nincs-e esetleg szó arról, hogy e védőfolyosó helyére építették a kápolnát? (Ezzel egy újabb építési periódust feltételezhetnénk a XV. sz. vége és 1560 között!)

Figyelemre méltó Turco alaprajzán még néhány kis részlet. Így például az, hogy a barbakánnál végzett külső és belső falvastagításokat nem jelzi, holott azok nyilván igen szembetűnők voltak, sőt a külső falköpeny a barbakán eredeti alakjának pontos felmérését is megakadályozta volna. Azt következtethetjük ennek alapján, hogy a barbakánon végzett átépítések 1569 utániak. A barbakán és a belső kaputorony között a várarkot — a rajz szerint — délről kőfal, északról cölöpökből készített palánkfal határolja. Ez nem jelenthette azonban, hogy az árkot e részen betöltötték volna. Sőt valószínűleg még ki is mélyíthették, amint az a kapuk előtti farkasvermek kiképzésénél szokás. Turco itt hidat jelez, melynek helyén 1955 telén valóban előkerültek olyan gerendanyomok, melyek a híd maradványainak tekinthetők. A farkasverem feltárását azonban egyelőre nem folytattuk.

21. kép. Ismeretlen szerző ceruzarajza DNY-ról (1857 előtt)

A vár területén folyó feltárások befejeztével feltétlenül sort kell kerítenünk a Turco alaprajzán jelölt külső palánkfalnak, különösen a barbakán előtti részletének felkutatására is. Ezek ugyancsak a védelmi berendezés tartozékai s ma több méteres földréteg takarja őket. A környék tereprendezése során viszont ennek a külső palánkfalnak érzéktetését is szükségesnek látjuk.

A második egykori felmérés s a hozzátartozó távlati rajz egy évszázaddal későbbi. Egy, a balatonfelvidéki várakat ábrázoló sorozat darabjaként 1667 előtt készült s a karlsruhei nagyhercegi gyűjtemények térképtárában található.⁴⁴ Bár ez a sorozat már korábban ismeretes volt, néhány alaprajzának hitelessége iránt érthető kétely támadt, mert a térképek feliratában jelzett vár valóságos alaprajzával a felvétel egyáltalán nem egyezett. Így volt ez a „Vazon” jelzésű lap esetében is (14. ábra), mely inkább egy kolostort ábrázolhatott, de a vázsonyi vár alaprajzát semmi esetre sem. Ezt a felmérést Turco Keszthelyről készített alaprajzával (15. ábra) vetettem össze, a kettő teljesen megegyezik. Ennek alapján természetes volt azt következtetni, hogy a „Kesteli” feliratú lap (16. ábra), melyet Glaser Keszthellyel, mások az abaúji Gesztellyel azonosítottak, Vázsony várát ábrázolja. Hasonló, a másoló által elkövetett hibáról, névcseréről, esetleg más alaprajzunknál is szó lehet, erre a jövőben figyelemmel kell lenni.

A karlsruhei alaprajz sokkal kevésbé hiteles, mint Turcoé. Elsősorban a léptékre vonatkozik ez. Ha a „Klafter”-ben megadott mértéket az 1,89-es bécsi öllel számítjuk át, a valóságban 48×65 m-es alapterület helyett 85×160 m-es méreteket kapunk.⁴⁵ Az alaprajzot mégsem tekinthetjük Turco nyomán készült másolatnak, több részlete is feltétlenül helyszíni megfigyelésről tanúskodik. Így

példaként a vár Ny-i külső fala mellett, közvetlenül földsáncot is jelez, amit Turco rajzán nem találunk. Igaz viszont, hogy az épülettömb belső beosztása zavaros, a barbakánt és a belső kaputornyot egyaránt torzítva ábrázolja.

Jelentős értéke azonban a rajznak még az is, hogy nemcsak a Turco által jelzett, a várat közvetlenül övező palánkot jelöli, hanem feltüntet egy jóval nagyobb kiterjedésű, két sarkán bástyához hasonló kiugrással ellátott palánkfalat is. Ez nyilván a XVI–XVII. századi erősítési munkák folyamán készült. Igen valószínű, hogy e palánkfalon belül állhattak a várban szolgálatot teljesítő, de a XVII. század folyamán egyre inkább gazdasági munkával foglalkozó katonák házai, amelyekben családjukkal együtt éltek. A már fentebb idézett 1696-os összeírás szerint a várórség minden egyes tagjának saját háza volt; lényegében belőlük került ki a falu népessége, minthogy a Zichyeknek mindössze három jobbágy-családjuk élt Vázsonyban. Részben tehát a falu történetét is tisztázza e palánkfal, világos ugyanis, hogy a középkori Vázsony, amely a Séd patak túlsó partján a vártól 500 m-re esett, a XVI. század folyamán pusztán maradt, lakosai ide települtek át. A palánk kiterjedését (amennyiben a lépték egyeztetése sikerül) helyszíni azonosítás, néhány kutatóárok segítségével meg tudjuk majd határozni és szerkezetét is megvizsgálhatjuk.

Nagyobb jelentőségűnek kell tartanunk az 1667 körüli alaprajznál az ezzel egy időben készült távlati rajzot (17. ábra), melyet ugyancsak a helyszínen készítettek. A rajzoló Ny-ról, nagyjából a pálos kolostor romjainak tájékáról vetette papírra a vár nyugati oldalát. Jól látható rajta a kétszeres palánkfal mögött a külső várfal szintjéből jóval magasabbra emelkedő épülettömb Ny-i homlokzata, támpillérei (ezek a várakok még feltáratlan részében, az omladék alatt rejtőzhetnek), a két saroktorony és a középső, pártázatos bástya. Jellemző, hogy e rajz is, akárcsak Turco 100 évvel korábbi felmérése, a vár ÉNy-i sarkán tornyot jelez. Ennek ma már a terület feltárása után csak alig észrevehető nyomait találtuk, ugyanis lebontották, és helyébe az épülettömb ÉNy-i sarkát megtámasztó, 3 m hosszú és 1 m-nél szélesebb ormóttan támpillért építettek. Ez bizonyára a XVIII. sz. elején, a kápolna helyrehozatala alkalmával készülhetett el, Rómer alaprajzi vázlata ezt a támpillért ábrázolja.

A tornyokat összekötő védőfolyosó, mint a távlati rajzból kitűnik, legalább kétszintű volt, féltétlenül csatlakozott a palotaépülethez, melynek kifelé a várakokra csak a legfelső — harmadik — szinten levő ablakai nyíltak. A rajzból ítélve a saroktoronyok sem lehettek túlságosan magasabbak, még a lakótorony sem emelkedik sokkal magasabbra, mint a hozzáépített palotaszárny. A rajz, ha a kápolnatetőzetnek K–Ny-i vonalát kissé elfordítva is ábrázolja, világosan jelzi, hogy ez az épület külön állhatott, s valamivel magasabb lehetett az L alakú palotánál. Ennyiben foglalhatjuk össze a távlati kép lényeges vonásait. Aligha kétséges, hogy rekonstrukciós kísérleteknél, helyreállítási tervező munkánál e rajz nélkülözhetetlen támpontokat szolgáltat.

Feltétlenül megérdemli a közlést a beszámolóban már említett reneszánsz dombormű, melyet 1956 őszén a Várudvar víztartó medencéjébe beépítve találunk. XV. századi várat ábrázoló részlete (18. ábra), bár az eddigi vizsgálatok alapján még nem dönthető el, vajon Vázsonyt ábrázolja-e, korabeli ábrázolásaink jelentős értéke.

Rómer Flóris az 1850-es években, nevezetes bakonyi kirándulása alkalmával jutott el Vázsonyba, ahol valamennyi műemléket alapos vizsgálat alá vett.⁴⁶ Legtöbbet természetesen a várban időzött, erről készítette a legtöbb feljegyzést, felmérést és rajzot.⁴⁷ Alaprajzi vázlata (19. ábra) számunkra annyiban

22. kép. Fametszet a várromról (Budapesti Visszhang, 1857)

értékes, hogy vizsgálata alapján elhatárolhatjuk az elkészülése óta eltelt 100 év pusztítását a korábbi időszakétól. Mint annyi más várromunknál, itt is bizonyítja Rómer rajza: mennyivel épebben állott, alaprajzában sokkal inkább felismerhető volt akkor a vár, mint napjainkban! A palotaszárnyak belső falait és a belső udvart már akkor omladék borította, nagyjából kivehetetlen volt a lakótoronytól D-re és DK-re eső terület, továbbá a belső kaputorony környéke is. Jóval épebb volt azonban a palota északi főfala és környéke, még a saroktoronyok némelyikének körvonalait is ki lehetett venni.

Ha hihetünk e téren Rómer rajzának hitelességében, az É-i várfalon túl eső domboldal kiképzését (a falak közvetlen környékén árok vagy elegyengetett rész, ezután meredek lejtő), ennek alapján kell végeznünk.

Távlati rajza (20. ábra) DK-i irányból mutatja a romokat. A lakótorony sátozteteje még ép, középtűt a háttérben két emelet magasságig nyúlik fel a palota s egyben a kápolna főfala. A rajzon lemérhetjük a barbakán azóta történt pusztulását is: ennek második emeleti szintjéből a kapusoros fölé épült toronyhelyiségbe nyíló ajtaja ma már hiányzik. Ez egyébként mutatja azt is, hogy a barbakán és az előtte emelkedő tornyocska egyforma magas lehetett.

Egy másik ceruzarajz (21. ábra) a műemléki tervtár rajzai közül került elő (nem valószínű, hogy Rómer készítette volna, bár kétségtelen, hogy ez is 1857, a lakótorony tetőzetének leégése előtt készült). ÉNy-ről ábrázolja a romokat. A sokat emlegetett É-i főfal e rajzon tanulmányozható a legjobban. Eszerint a kazamata fölötti szinten („földszint”?) levő kápolna fölött még két emelet állott. A rajz ugyanakkor jól mutatja, hogy a külső várfalat és az épülettömböt is sűrűn,

23. kép. A lakótorony, barbakán és a palota É-i főfala, ÉK-ről (Fényképfelvétel 1900 körül)

a vázsónyi építkezésre jellegzetesen megtámasztó pillérek, ha leromlott állapotban, de mind állottak. A helyreállító munka megkezdéséig ezek mind lepusztultak. Felfalazásuknál ezt a rajzot is figyelembe vettük.

Közel egy időben az egykori ceruzarajzokkal egy folyóiratban⁴⁸ megjelent egy acélmetszet (22. ábra), amely ugyancsak helyszínen készültnek látszik. Impozánsan emelkedik még ki a rajzon a romok közül a barbakán tömbje, bár jól látszik — Rómer alaprajzának igazolásaként —, hogy a palota és a belső udvar egészen a lakótorony első emeleti bejáratáig feltöltődött és áttekinthetetlené vált. A palota északi főfalához csatlakozik alul a kápolna diadalíve, fölötté egy ajtónyílást látunk (esetleg az auditoriummal lehet kapcsolatban?).

A vár ábrázolásainak sorát egy fénykép zárja be (23. ábra).⁴⁹ Keletkezésének időpontja a XIX. század végére tehető. A háttérben még látható az evangélikus templom tornya, amelyet 1904-ben bontottak le.⁵⁰ Így ez a felvétel egészen a közeli félévszázad szomorú eseményévé tolja ki a palotaszárny főfalának ledőlését, sőt még a barbakán egy falszakaszának leomlását is.

Éri István

¹ A régészeti munkában hosszabb-rövidebb ideig részt vettek és részt vesznek: Dienes István, Kozák Károly és Parádi Nándor. Közreműködésüket és hasznos megfigyeléseiket ezúton is köszönöm.

² A vár helyreállítását kezdettől fogva Sedlmayr tervei alapján végezzük. Ő készítette 1955-ben a felméréseket is. A helyreállítás helyszíni vezetésében részt vettek Ágostházi László és Rosta János szigorló építésmérnökök.

³ Gerő L.: A magyarországi várépítészet (Bpest 1955) c. mű ide vonatkozó leírását, a légifelvételt s a hozzá mellékelte alaprajzi vázlatot (130–133. old.). — A vázlatot s a lakótorony felmérését Hajnóczy Gyula készítette 1952-ben a Műemléki Hivatal megbízásából. — Jellemző az ekkori állapotokra, hogy még a barbakán sem volt kivehető: „A vár elpusztult

részei közt feltűnik egy — nagyjából — köralaprajzú épület összeomlott tömege, melyen ajtók és ablakok kiromlott keretei ásitának üresen, valószínűleg gazdasági épület lehetett (!) — Műemlékvédelmi Szemle, 31. sz. Kny., a Technika 1945. évi 2. számából.

⁴ Tervrajzát Gerő László készítette. A torony helyreállítását tanácsaival mindvégig segítette.

⁵ A kiállítást a Múzeumi Főosztály kiállításrendező csoportja rendezte, Donáth Gyula grafikusművész és Sedlmayr János közreműködésével, e sorok írójának tervei szerint. A felmerült költségek fedezésében jelentős részt vállalt a Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala is.

⁶ Folyamatosan sort kerítünk a jelentősebb leletek publikálására is. (A reneszánsz dombozmű a Művészettörténeti Értesítő, a napóra a Folia Archaeologica idei évfolyamában.) „A nagyvázsónyi Kinizsi-vár” címen a megyei Idegenforgalmi Hivatal jelenteti meg az eddigi eredmények népszerű összefoglalását.

⁷ Udvari Pál vázsónykői várnagy (castellanus castri Wasonkew) nevét említik. Teleki J.: A Hunyadiak kora. XI. 383. old.

⁸ Zichy Okmánytár. I. 24. old.

⁹ Csánky D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. 674. old.

¹⁰ Mályusz E.: Zsigmond-kori Oklevéltár. I. 409–410. old. — Vázsóny nevét több ízben írják a XIII. sz. folyamán Wesun-nak, ez is mutatja, hogy a Vázsóny–Vezseny esetében lehet szó hangváltozásról.

¹¹ Kumorovitz B.: Veszprémi regesták. 319. old.

¹² Uo., 331. old. — A vár leírását I. Gerő L.: A magyarországi várépítészet. 232. old. Alaprajzát és rekonstrukciós rajzát közlik: Lipták–Zákonyi: Balatonfüred c. műükben, 171–172. old. (Mindkettő Sedlmayr J. munkája).

¹³ A fentebb említett 1386-os oklevélén kívül erre vonatkozóan egy 1389-ben és egy 1394-ben keltezett ismertünk. Mályusz: i. m. 93. old., illetve 409–410. old.

¹⁴ Glaser L.: Dunántúl középkori úthálózata. Századok, 1929. 142. old. — Itt jegyzem meg, hogy Zádorvár említésével a későbbiekben egyáltalán nem találkozunk, 1651-ben említik csupán, „desertum Pusztavár” néven. OLT NRA 235 f. 57.

¹⁵ 1436-ban Vezsenyi Miklóst és Jánost „in porcione sua possessionaria, in possessione Chepel vocata habita” idézik meg. Lásd Pannonhalmi rendtörténet. X., A tihanyi apátság története, 334. old.

¹⁶ Entz G.: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. Művészettörténeti Értesítő 1953. 171–175. old.

¹⁷ Zichy Okmánytár. XI. 123. old.

¹⁸ Jelzi ezt a fenti évszámmal ellátott s a templom falába beépített kőlap. Lásd Genthon I.: Magyarország műemlékei. 483. old.

¹⁹ Bár a kolostor alapítását szentesítő, részletes, a birtokadományokat határjárással hitelesítő oklevél csak 1483-ban kelt (lásd Békefi R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. 237. old.), Kinizsi már az előző év februárjában búcsúlevelet szerzett a templom látogatói számára (lásd Történelmi Tár. 1899. 248. old.). Nyilvánvaló, hogy a kolostor lényegében már 1483 előtt felépült.

²⁰ Gömöry G.: Miksa római király naplójából, Magyarország elleni hadjárata alatt. Hadtört. Közl. 1891. 274. old.

²¹ „Addig Kinizsi Pál elvivé az ő seregének egy részét és visszavé Vásson várast, melyet a németek elfoglaltak vala...” Heltai Gáspár: Magyar Krónika. (Magyar Századok, szerk. Tolnai Gábor) 475. old.

²² 1519-ben megölette férjét, halálra és birtokainak elkobzására ítélik. II. Lajostól kegyelmet kap, 1527-ben azonban kegyelemlevelét érvénytelenítve János király Bodó Ferencnek adományozza a birtokot, az 1530-as évek zűrzavara után pedig a második férj rokonai ültek be az ekkor már csupán a vázsónyi, adonyi és tiszavezsényi uradalmakra zsugorodott birtokba. — Lásd Lukács P.: Kinizsyné Magyar Benigna örökösei. Turul 1934. 66. skk.

²³ Vásonkői Horváth Gáspár leveléből. 1554. máj. 28. „Pedites, qui in Vason existunt, non mei, sed maiestatis regiae sunt.” Lukács I.: A Podmaniczky család története. IV. 562. old. — A török hódoltság korában, 150 éven keresztül az őrséget, melynek létszáma 50–100 fő között mozgott, mindvégig a király fizette. Lásd OLT Zichy Itár 61. f. 63. (1587); NRA 993. f. 45. (1648 körül) stb., stb.

²⁴ 1549-ben vázsónykői Horváth Péter 150 Ft-ot kap „ad conservationem Arcis ejusdem Vasonkeo”. Lásd OLT NRA 8 f. 52.

²⁵ „... az urak el teortek az lövődi clastromot; Taladit es ezt a Szent Mihalj Clastromot, felven attul, hogy az Török belejek szall...” Lásd OLT Acta Paulinorum 570. f. 12.

²⁶ OLT Acta Paulinorum 570. f. 9. „Monasterium... destructo...”

²⁷ OLT Zichy Itár 61. f. 78.

²⁸ OLT Zichy Itár 61. f. 74.

²⁹ 1651-ben, vázsonyi javaik bérbeadási szerződésében ismételtten kikötik: „... lapides de ruderibus dicti Claustri asportari non permittet.” Lásd OLT Acta Paulinorum 572. f. 46.

³⁰ Bottka Ferenc tiszttartó vallomása 1673-ban: „... hol többel, hol kevesebbel váltogat az jóságban magához, az épületeken kívül, melyre mit költött, maga tudgya (t. Zichy).” Lásd OLT Zichy Itár. 62. f. 115.

³¹ Zichy Imre levele 1723-ban a pálosokhoz: „... már két izben pusztult el az Haborukban Váson, ha én mindenkor ki gyűhettem és építhettem, kgtek is ... oda gyűhetett volna...” Lásd OLT Acta Paulinorum 264. f. 13.

³² Pákay Zs.: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján. 50. old.

³³ Történelmi Tár. 1899. 217.

³⁴ Német G.: Adatok Nagy-Vázsony történetéből. 118. old.

³⁵ Uo., 86. és 118. old.

³⁶ Uo., 116. old.

³⁷ Uo., 119. old.

³⁸ „Vetustate adeo attrita ut priori in parte jam desolata rudera potius repraesentare videatur; praescripta tamen Turris... in bono consistentiae statu perdurat.” Lásd uo., 120. old.

³⁹ „Mondják, hogy a fészektől megváltó Zichyek a rombadőlt várba egy termet hamarjában restauráltak a benne utoljára összejöttek s pár napra a családi találkozás után az is összedőlt.” Lásd uo., 97–98. old.

⁴⁰ Uo., 121.

⁴¹ „Rómer jelenti, hogy a nem régen leégett n. vázsonyi vár donjonja, mely a tűz előtt még egészen ép volt, most pusztulásnak indul s hogy ezt akadályozni kellene...” Lásd Műemléki Bizottság irattára. 1872. okt. 9. 96. és 107. old.

⁴² Könyöki vázsonyi felmérése (rajzát és hozzáfűzött magyarázatait l. a Műemléki Bizottság irattárában és tervtárában 1886. febr. 11. 10. sz. alatt) általában és részleteiben is hibás, számunkra egyáltalán nem használható adatokat tartalmaz.

⁴³ Először közölte Faller J.: Csesznek, Palota, Vázsony és Veszprém 16. századi alaprajzai c. munkájában.

⁴⁴ Glaser L.: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga, 43. old.

⁴⁵ A valóságot viszont akkor közelíthetnők meg a legjobban, ha a lépték mértékegységét 1 m körülnek vennők: méterben számolva 45×85 méteres mérethez jutunk.

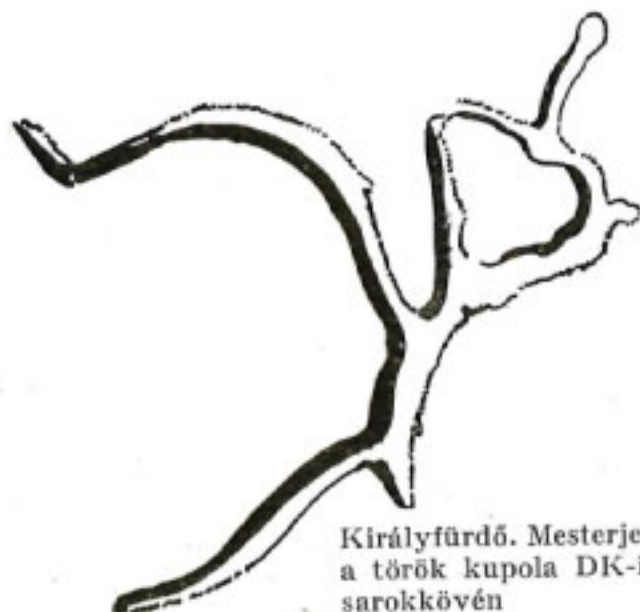
⁴⁶ Lásd erre vonatkozóan „A Bakony” c. munkája 179–180. old.

⁴⁷ Ma a Műemléki Felügyelőség könyvtárában őrzött Rómer-hagyaték XVII. csomagjában 1–10. alatt találjuk e rajzokat.

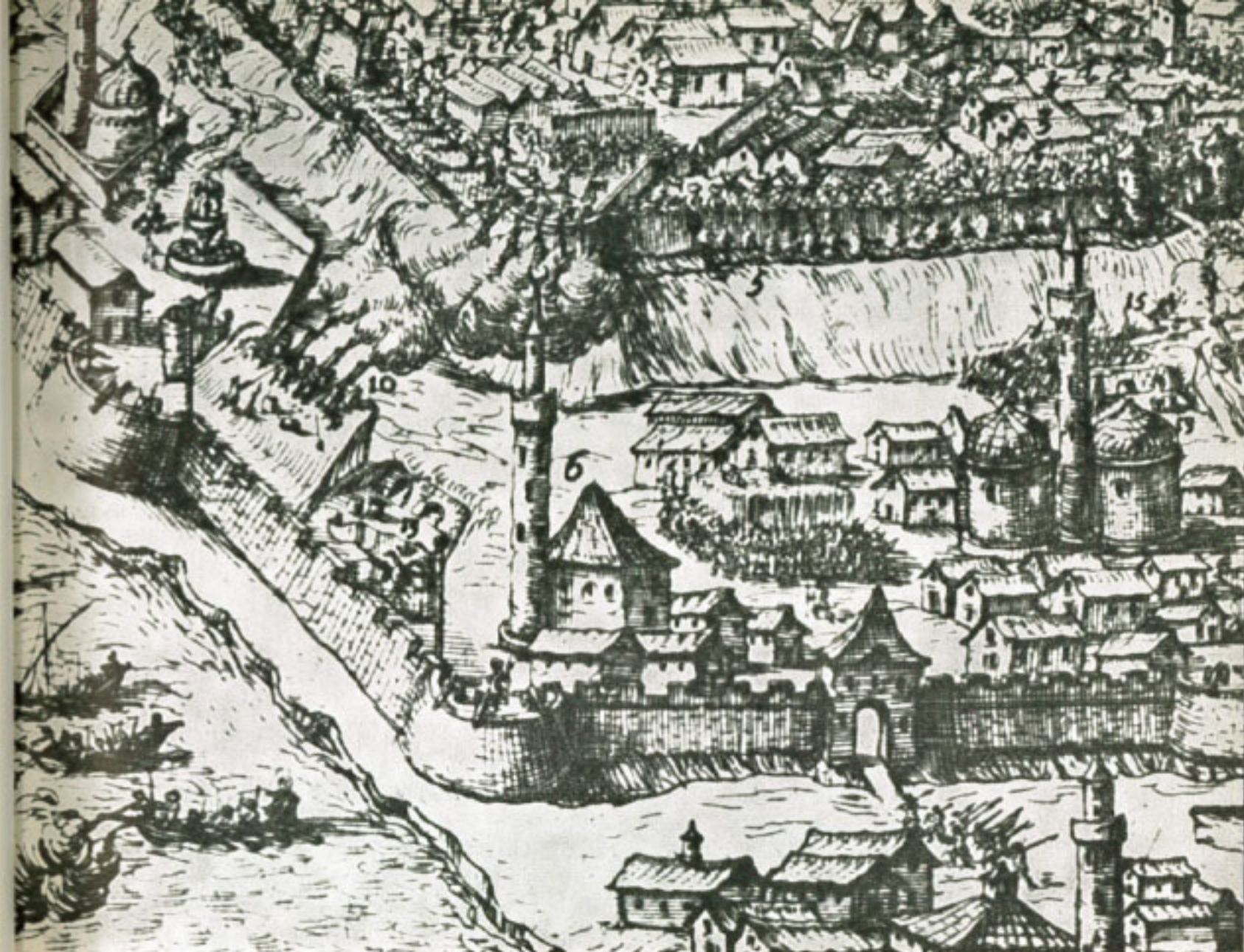
⁴⁸ Budapesti Visszhang. 1856. 51. sz. 417. old. — A lap a rajzot Vereby Soma: A nagyvázsonyi vár omladéka c. cikkének illusztrációjaként közli.

⁴⁹ A fénykép a falu más részleteit ábrázoló három további felvétellel együtt a nagyvázsonyi plébánia folyosóján volt elhelyezve. Valószínű, hogy Németh Gábor, a falu történetét elsőnek felkutató plébános készítette, aki 1895-ben került Vázsonyba.

⁵⁰ A zalai ág. hitvall. evang. egyházmegye múltja és az egyházmegyebeli gyülekezetek története. 90. old.

Királyfürdő. Mesterjegy a török kupola DK-i sarokkövén

A Víziváros északi csücske, Vincenzo Mariotti 1684-ben készült rézmetszetéről

A KIRÁLYFÜRDŐ HELYREÁLLÍTÁSA

Fővárosunk múltjának, művészi és történelmi emlékeinek barátai örömmel figyeltek fel néhány évvel ezelőtt a Fő utcai Királyfürdő helyreállításának megkezdésére. Valóban az utolsó pillanatban történt ez. A rongált, elhanyagolt épületek magukra hagyatva hamarosan összeroskadtak volna. Ma ez a veszély már elhárult. A műemlék legértékesebb része, a törökkori épületmag állagbiztosítása s külsejének helyreállítása befejeződött, az épületcsoport későbbi részeinek munkálatai pedig folyamatban vannak. A helyreállítás sok, tárgyi ismereteinket gazdagító, örvendetes meglepetéssel szolgált, és olyan elvi problémákat vetett fel, amelyek a szakembereket és a műemlék barátait méltán érdeklik.

A Víziváros északi csücskében a városrész ősi főforgalmi ere mellett bújk meg szerényen a Királyfürdő. Négy régi műemlékfürdők között a legkevésbé ismert, valóságos hamupipőke volt. Méreteiben felülmúlták a többiek, szűkölködött olyan nevezetességekben, mint a Császárfürdő malomtavának forróvizben élő halai és egzotikus növényei. Belső tere nem volt oly monumentálisan gazdag alakítású, mint a Rudasfürdőé, múltját sem lehetett több-kevesebb hitelességgel és romantikával Mátyás király idejéig visszavezetni, mint a Ráczfürdőt. Nem csoda hát, hogy az egykori források igen szűkszavúan foglalkoznak